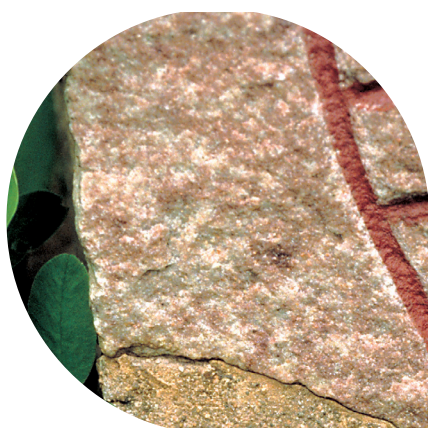

Rapport från Riksantikvarieämbetet

Runverksamheten inom Riksantikvarieämbetet

Förutsättningar för kompetens och
kunskapsuppbyggnad

Runverksamheten inom Riksantikvarieämbetet

Förutsättningar för kompetens och
kunskapsuppbyggnad

Riksantikvarieämbetets sektorsforskningsanslag, FoU, syftar till att utveckla kunskapsuppbyggnad och stimulera till forskning om kulturarvet och kulturmiljön. FoU-anslaget används för att stödja forskningsprojekt som befinner sig i mötet mellan kulturpolitik, kunskapsuppbyggnad om kulturmiljöer samt de vetenskapliga disciplinerna.

FoU-rapport 2010-03-31
Utredare Anders Kaliff

© 2011 Riksantikvarieämbetet
Box 5405
SE-114 84 Stockholm
www.raa.se
riksant@raa.se

Omslagsbild: Detalj av runsten U1149 Fleräng, Uppland
Foto: Bengt A Lundberg, Riksantikvarieämbetet

ISBN 978-91-7209-575-5

Innehåll

Förord.....	6
Runor och vikingatid – ämnen som engagerar!.....	7
Runor och runologi i Sverige – en kort historik.....	10
Runornas ålder och utveckling.....	10
Riksantikvarieämbetet, runologin och runstensvården.....	12
Runvården inom Riksantikvarieämbetet idag.....	15
Rengöring, konservering, imålning.....	15
Systemet med s.k. runstensfaddrar.....	17
Rådgivning och kontakt med allmänhet och runforskare.....	18
Runologi och runvård i framtiden.....	19
Förstärkning och förändring.....	20
Volontärverksamheten och vården av runstenar.....	22
Förhållandet mellan kompetensbehov och forskning.....	24
Tillgängliggörandet av nyfynd av runinskrifter.....	28
Sammanfattning.....	29
Litteraturreferenser.....	31
Utgivna delar av Sveriges Runinskrifter.....	32
Muntlig information.....	32

Förord

Riksantikvarieämbetet har under sin verksamma tid haft ansvar för de ca 2000 runstenar som finns ute i det svenska kulturlandskapet. Arbetet har bedrivits vid det så kallade Runverket som kan spåras till tiden före inrättandet av ämbetet som Riksantikvarie. Det är redan i forskningsarbetet som Johannes Bureus utförde från 1590-talet och framåt som ursprunget till Runverket återfinns. Det är en forsknings-tradition som är mer än 400-årig, ett imponerande tidsperspektiv som förflyttar oss nästan halvvägs tillbaka till vikingatiden. Runverket är ett kulturarv i sig!

Runforskning är ett sammansatt område, med hemhörighet i flera olika akademiska ämnen: nordiska språk, arkeologi, konstvetenskap, historia och konserveringsvetenskap. Flera specialvetenskaper studerar skilda aspekter av runorna och deras kontexter. Samtidigt är ett övergripande synsätt betydelsefullt och Runverket har under lång tid fyllt rollen som ämnesövergripande plattform för vård, forskning och förmedling av kunskap kring runorna som kulturarv. Den långa traditionen av dokumentation och vård samt språk- och kulturhistorisk forskning kring runorna har kunnat upprätthållas kontinuerligt men i varierande omfattning.

Riksantikvarieämbetets rådgivande och stödjande roll inom runområdet är fortsatt efterfrågad av myndigheter, forskare och allmänhet. Välgrundad kunskapsuppbyggnad är en mycket angelägen uppgift, en nationell resurs och en långsiktig kvalitetsgaranti för förvaltning och vård av runorna som kulturarv.

Utredningen har finansierats av FoU-medel och genomförts av Riksantikvarieämbetet genom professor Anders Kaliff. Utredningen föreslår både förstärkningar och förändringar för att upprätthålla kontinuiteten och förnya runverksamheten. För framförda sakupplysningar och åsikter svarar utredaren.

Inger Liliequist, riksantikvarie

Runor och vikingatid – ämnen som engagerar!

I en tid då historia och kulturarv fått ökad betydelse, samtidigt som missbruk av kulturarvet diskuteras flitigt, är noggrann och vederhäftig kunskapsuppbyggnad av extra vikt. Av lika stor betydelse är att kunskapen når ut till allmänheten. Fördjupad kännedom om historien ger människor identitet och trygghet, samtidigt som den öppnar för nya perspektiv på vår tids frågor. Kunskapen om det förflutna bidrar därigenom aktivt till formandet av vår framtid.

Runor och runstenar är ett kulturarvs- och forskningsområde som i hög grad speglar dessa förhållanden. Vikingatiden och den därmed ofta förknippade runskriften, är delar av kulturarvet som de flesta i vårt land på något sätt hört talas om. Även om runskriften har en betydligt längre historia och brukningstid än enbart vikingatiden, så förknippas den ändå av väldigt många människor med denna period. Många har starka associationer kopplade till vikingatiden, inte sällan formade av den moderna historiens ideologiska projektioner. Få om ens någon period i nordisk förhistoria intar en sådan särställning i människors medvetande. Ingen annan epok har heller ett så starkt internationellt genomslag. Frågar man en besökare från något annat land vad hon eller han vet om Sveriges historia, så är det oftast vikingarna som nämns. Något som många också hört talas om är den gåtfulla skrift som förknippas med vikingatiden – runorna.

I sin egenskap av starka och välkända begrepp, har vikingar och runor blivit tack samma symboler för nationalistiska och chauvinistiska krafter, inte enbart i de nordiska länderna utan med särskilt ödesdiga konsekvenser även i tredje rikets Tyskland. Efter andra världskriget har därför vikingatiden och företeelser som förknippas med denna blivit minerad mark i offentlig historieskrivning. Av oklara skäl blev denna reaktion särskilt stark i Sverige. I vårt västra grannland, Norge, har vikingatiden fortsatt att vara en viktig utgångspunkt för officiell nationell historiesyn och självbild.

När vikingatiden och symboler med anknytning till runskriften i vår tid fortsatt brukas av extrema rörelser, fördöms detta på ett självklart sätt. Vad som då ofta saknats är presentationen av en välunderbyggd motbild, en alternativ och mera trovärdig tolkning som skulle stärka en nyanserad historiesyn. Missbruk av historien har periodvis mötts med märklig tystnad, genom att vikingatiden och andra kontroversiella ämnen snarare undvikits än diskuterats på ett fördjupat sätt. Detta

kan kopplas till en utbredd men felaktig föreställning om att vi egentligen inte kan få någon vederhäftig kunskap om äldre tider, ett förhållningsätt som hör samman med den starka postmoderna strömning som under ett par decennier, fram till de allra senaste åren, dominerade delar av svensk kulturhistorisk forskning och kulturarvstänkande. Under denna tid ifrågasattes äldre expertkunskap, ibland på goda grunder, men tyvärr lika ofta på bekostnad av noggrann och professionell forskning och historieskrivning. Objektiva fakta ansågs inte längre eftersträvansvärda, medan det subjektiva och självupplevda upphöjdes. Utredarens uppfattning är att detta bäddade för en historielöshet och därmed också en aningslöshet och brist på motståndskraft mot ett populistiskt användande av historiska symboler.

Bild: Runsten U1163 Drävle, Altuna socken i Uppland.
Deltalj av runstenen, en bildframställning ur Sigurdssagan.
Foto: Bengt A Lundberg, Riksantikvarieämbetet.

Ju mera kontroversiellt ett ämne är, desto viktigare är det i själva verket att lyfta fram noggranna och välunderbyggda fakta. Missuppfattningar och missbruk motverkas bäst med övertygande och trovärdiga argument. När det gäller vikingatid och runor, liksom i liknande sammanhang, är det därför viktigt att seriösa och välinitierade personer och institutioner agerar och tar ställning, och dessutom har förutsättningar att göra det. En grundläggande förutsättning är givetvis att de ansvariga offentliga institutionerna upprätthåller sin roll som välinformerade och kompetenta kunskapsbärare. Runorna som fysiskt och intellektuellt kulturarv är därför av största vikt att handha på ett klokt och resursmässigt väl övervägt sätt av de antikvariska myndigheterna. Riksantikvarieämbetet har som nationell myndighet en viktig roll i sammanhanget. Runverksamheten inom myndigheten har möjlighet att vara en avgörande och positiv faktor för hur kulturarvet kring runorna uppfattas och används. Att inneha kunskap med bredd och djup kring runinskrifter och runmonument är helt avgörande för en klok förvaltning av detta kulturarv. Närvaron av en miljö med spetskompetens inom området är en garant för att Riksantikvarieämbetets kunskapsunderlag inte blir daterade, något som idag sker allt snabbare inom all form av forskning, runologin inte undantagen.

Med detta perspektiv som utgångspunkt, inser man lätt att forskning kring runor och runinskrifter, liksom vården av runorna som kulturarv, inte utgör något marginellt och obskyrt ämne för endast ett fåtal specialintresserade. Tvärtom griper det in i frågor kring ideologi och nationell självbild idag. Detta är på gott och ont, och något som sker alldeles oavsett hur det offentliga Sverige förhåller sig. Den väsentliga frågan är därför vem som vi helst ser griper initiativet, en initierad expertmyndighet i medborgarnas tjänst eller populistiska krafter? Ställd på detta sätt blir svaret enkelt. En stark kompetens kring runorna som kulturarv är då en förutsättning för att Riksantikvarieämbetet på ett positivt sätt ska kunna påverka. Kunskap är nyckeln till makten att påverka, i detta som i de flesta sammanhang!

Runor och runologi i Sverige – en kort historik

Runor och runstenar utgör en del av vårt kulturarv som omfattas av ett mycket stort internationellt intresse. De närmare 3000 kända runinskrifterna i sten, härrörande från 400-talet till början av 1100-talet, gör Sverige unikt i sammanhanget. Inget annat land, inte heller våra nordiska grannländer, har tillnärmelsevis så många inskrifter. Till de ristade runstenarna kommer ett stort antal andra fynd av inristade runor på metallföremål, horn och trä (Svärdström 1971; Snaedal i manus). Runologi kan definieras som läran eller vetenskapen om runor, runtexter och runinskrifter. Runornas betydelse som kulturarv är dock ett betydligt mera omfattande fält än enbart den runologiska. Som fornlämningskategori är runstenarna speciella. Förutom sin betydelse som textdokument med ovärderligt språkhistorisk värde, har de på samma gång en roll som arkeologiska artefakter, konsthistoriska monument och som fornlämningar med upplevelsevärde,

Runornas ålder och utveckling

Runskriften har inte varit oföränderlig, utan olika varianter har förekommit. De mest kända runorna, s.k. normalrunor, användes under vikingatid och tidig medeltid, och är den variant som förekommer på flertalet runstenar. De bildar ett alfabet med 16 olika runtecken, där vissa typer kan stå för mer än ett ljud. En förenklad form utgörs av kortkvistrunorna, som användes under samma tid. En sorts ännu mera förenklade runor benämns Hälsingerunor, vilka användes i vissa trakter. Normalrunorna utvecklades ur den äldre s.k. urnordiska runraden som består av 24 tecken (Krause 1966; Svärdström 1971; Wessén 1969; Jansson 1987). Flertalet forskare menar att runskriften ursprungligen skapades på kontinentaleuropeiskt område vid början av vår tideräkning, sannolikt nära den romerska gränsen, *limes*. Den skapades som en germansk skriftform, under inflytande av latinska och troligen även grekiska bokstäver. (Williams 1997; Stoklund 2003; Fischer 2007).

Även nordeuropeiska folk kom i nära kontakt med de klassiska antika språken, genom handel och genom tjänstgöring i den romerska arméns hjälptrupper. Det senare var sannolikt relativt vanligt förekommande, och innebär även att soldaterna fick grundläggande färdigheter i att läsa och skriva latin. Några av de äldsta runinskrifter som hittills dokumenterats, ristades på föremål (spjutspetsar och dräktspännen) som ingår i danska krigsbytesoffer, daterade till 100-talet e.Kr. (t. ex. v. Schnurrbein 1997; Kaliff & Sundqvist 2004). Det finns en tydlig romersk påverkan

på germanska språk, tydlig när det gäller termer som rör handel och militära aspekter (Green 1998; Scardigli 2002). Spännande forskning pågår kring runornas ursprung, och de mera exakta omständigheterna kring skriftens uppkomst är ännu höljda i dunkel.

Även om runstenarna med de vikingatida normalrunorna, utgör de mest anslående monumenten, så härrör åtskilliga runinskrifter också från betydligt senare datum. Användandet av runor upphörde inte i och med kristnandet, utan medeltida runinskrifter utgör tvärtom en egen kategori där nyfynd ständigt görs, inte minst i samband med arkeologiska undersökningar. De medeltida runorna utgör en särskild form, vidareutvecklad under inflytande av kyrkans latinska alfabet. Antalet typer utökades åter till drygt 20, vilket svarade bättre mot det latinska skriftspråket. Ännu långt efter medeltidens slut användes ytterligare en variant av runskriften, s.k. dalrunor. I vissa trakter av Dalarna var de i bruk ännu kring förra sekelskiftet.

Eftersom runinskrifterna är den främsta källa till det svenska språket före medeltiden, är runologins historia nära förknippad med utvecklingen av svensk språkforskning. De är samtidigt viktiga källor till förståelsen av samhället och människors tillvaro under vikingatiden och övergångstiden mot medeltid. Det var under denna tid flertalet bevarade runristningar tillkom. Runforskning är ett komplext område, med hemhörighet i flera olika akademiska ämnen: nordiska språk, arkeologi, konstvetenskap, historia och konserveringsvetenskap. Olika specialvetenskaper studerar olika aspekter av runorna och deras kontexter, men ett övergripande synsätt är samtidigt betydelsefullt. "Runverket", ett av de s.k. Forskningsföretagen inom Riksantikvarieämbetet, har under lång tid fyllt rollen som ämnesövergripande plattform för vård, forskning och förmedling av kunskap kring runorna som kulturarv.

Riksantikvarieämbetet, runologin och runstensvården

Vården och studiet av det svenska runstensmaterialet har varit central under större delen av Riksantikvarieämbetets drygt 380-åriga historia. Den vikt som tillmättes dokumentationen av runstenarna, var en av de avgörande faktorerna bakom att ämbetet som Riksantikvarie inrättades 1630, med Johannes Bureus som första innehavare. Bureus är förmodligen den enskilda person som mest bidragit till att vård av runstenar och runologisk forskning blev viktiga verksamhetsfält. Han var en begåvad och synnerligen mångsidig person, med exceptionella språkliga kunskaper, och räknas även som den första svenska språkforskaren och den svenska grammatikens fader. Runorna spelade även i det sammanhanget en roll, då han verkade för att svenska läseböcker skulle innehålla ett visst mått av runundervisning. Det var en mindre radikal kompromiss till förslaget om ett nationellt skriftspråk, där det latinska alfabetet skulle ersättas av runorna. (Svärdström 1971, s. 6). Som ett praktiskt samtida resultat av runundervisningen, kan nämnas att svenska officerare ibland lär ha använt runskrift som kodspråk för meddelanden under trettioåriga kriget.

Bild: Målning föreställande Sveriges förste riksantikvarie Johannes Bureus som tjänstgjorde från 1630 till 1649.

Foto: Bengt A Lundberg, Riksantikvarieämbetet.

Som riksantikvarie tog Bureus initiativ till de cirkulär som utsändes till prästerna i Uppsala stift för att insamla och beskriva fornminnen. Närmare hälften av de idag kända uppländska runristningarna dokumenterades redan då, och avbildades också i stor utsträckning. Bureus var inte ensam om arbetet utan hade flera medarbetare, men var ofta mån om att lägga sista handen vid detaljerna. Ursprunget till Runverket kan spåras till tiden före inrättandet av ämbetet som Riksantikvarie, och det forskningsarbete som Johannes Bureus utförde från 1590-talet och framåt. Det handlar således om en mer än 400 år gammal forskningstradition, ett i sig imponerande tidsperspektiv som för oss nästa halvvägs tillbaka till vikingatiden. Runverket är således inte enbart ett instrument för svensk kulturhistorisk forskning och kulturmiljövård, det är också ett kulturarv i sig!

Runorna var något mera än enbart en svensk angelägenhet. Inte minst från danskt håll, fanns under 1600-talet ett parallellt intresse, där den med Bureus samtida Ole Worms initierade liknande arbeten. Worms försök att förlägga runskriftens ursprung till Danmark, var en viktig anledning till att Gustav II Adolf gav Johannes Bureus i uppdrag att finna belägg för att Sverige istället var ursprungslandet. Under 1600-talets svenska stormaktstid gynnades runforskningen liksom annan fornforskning av storpolitiska skäl. Det var i högsta grad ett nationellt projekt, där det handlade om att frammana bilden av det svenska rikets ålder och storhet. Under riksantikvarierna Johan Hadorph och Johan Peringskiöld fortsatte därför satsningen på kartläggningen och dokumentationen av de svenska runinskrifterna.

Den antikvariska verksamhet som startade under Bureus, fick stor betydelse för såväl fornforskningen i allmänhet som runologin i synnerhet. Grunden var lagd för en antikvarisk strömning som varade hela 1600-talet igenom och som fortfarande var utgångspunkten när intresset på nytt vaknade under 1800-talet. 1700-talet präglades i hög grad av nya upplysningsideal och en vurm för naturvetenskaperna, varför intresset för runstenar och andra fornlämningar mattades något. Det avstannade dock inte helt. Publiceringen av den dokumentation och det tolkningsarbete som påbörjats av Bureus skedde under denna tid, genom det verk, *Bautil*, som 1750 gavs ut av Johan Göransson. Där samlas en stor del av de då kända svenska runstenarna i en volym, med illustrationer som sammanställts av Hadorph och Peringskiöld.

I och med 1800-talets nyväckta nationalism och nationalromantiska strömningar, fick det antikvariska runintresset en renässans i samtliga skandinaviska länder. Trots att Karl XIV Johan år 1828 gav ut en förnyad förordning om de forntida minnesmärkenas skydd och bevarande, var många runstenar i dåligt skick då riksantikva-

rien Bror Emil Hildebrand på 1840-talet väckte nytt liv i runvården. Arbetet med att teckna av och beskriva runstenar återupptogs och åtskilliga fältrapporter färdigställdes. De visar att ett stort antal runstenar hade försvunnit sedan 1600-talet, i sig ett tecken på att intresset för dem var mindre under 1700-talet. Det äldsta bevarade dokumentationsmaterialet från 1600-talets antikvarier är därför i åtskilliga fall av omistligt värde också för dagens forskare. (För historik kring runologin inom Riksantikvarieämbetet, se vidare Gödel 1930; Svärdström 1971; Riksantikvarieämbetet 375 år, 2005; Snaedal i manus)

Trots det stora och nyväckta intresset för runorna under 1800-talet, saknades en sammanställning över fynd och förekomster av runstenar och andra inskrifter. På 1880-talet tog därför riksantikvarien Hans Hildebrand (son till Bror Emil) initiativet till en sådan samlad utgåva, *Sveriges runinskrifter*, vilken skulle innehålla samtliga runinskrifter från de områden som räknades till Sverige under medeltiden. Den första tryckta delen av verket, omfattande Ölands runinskrifter, utkom med början år 1900 och det senaste, med Gästriklands runinskrifter, år 1981. Fullt komplett är bokverket ännu inte, nyfynd av runinskrifter tillkommer dessutom varje år. De 170 inskrifter som ska ingå i tredje bandet av Gotlands runinskrifter finns sedan 2006 att tillgå på Internet i form av pdf-filer. De 21 inskrifterna från Hälsingland är preliminärt publicerade i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 27 (Åhlén 1994). Utgivna och ännu inte vetenskapligt behandlade är de ca 150 lösa föremålen med runinskrifter från Uppland (vara ett drygt 100-tal är fynd från utgrävningar i Sigtuna), Medelpads 18 inskrifter, Jämtlands fyra och Härjedalens enda inskrift. Till Upplands runinskrifter saknas ännu den mycket angelägna inledning som planerats, något som är särskilt olyckligt med tanke på att landskapet är landets runstenstätaste. De äldre utgivna delarna av *Sveriges runinskrifter* är dessutom i stort behov av supplementband.

I stort sett samtliga kända runinskrifter finns idag i sin grundform tillgängliga via Internet, genom *Samnordisk runtextdatabas*, ett projekt som startade 1993 och pågår vid Uppsala universitet. Projektets mål är att samla samtliga runinskriftioner, såväl inom som utanför Norden, i en gemensam databas. Denna finns fritt tillgänglig för nedladdning från Internet. Runtextdatabasens material baseras på Sveriges runinskrifter men bokverket innehåller betydligt mer information om varje individuell inskrift än databasen. I skrivande stund inleds ett arbete inom Riksantikvarieämbetet (Informationsavdelningen), med att digitalisera samtliga utgivna delar av *Sveriges runinskrifter*. Avsikten är att göra det möjligt att söka alla uppgifterna i dessa arbeten via Riksantikvarieämbetets digitala kulturmiljöportal *Kringla*. Arbetet finansieras med medel för forskningsinfrastruktur från Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond (beslutat hösten 2010).

Runvården inom Riksantikvarieämbetet idag

Omsorgen om de ca 2000 runstenar som ännu står resta ute i det svenska kulturlandskapet, har således varit ett ansvarsområde för Riksantikvarieämbetet under hela myndighetens existens. Sedan utgivningen av Sveriges runinskrifter inleddes under sent 1800-tal, har vården av runstenarna upprätthållits på ett någorlunda kontinuerligt sätt. Nystarten för arbetet vid denna tid, hörde samman med att varje runsten måste rengöras, lagas, målas upp och fotograferas inför dokumentationen. Under 1940-talet knöts stenkonservatorer till Riksantikvarieämbetet, något som förbättrade vården av runstenarna. Alltsedan 1980-talet pågår försök att hitta så ändamålsenliga former som möjligt för runvården, såväl konserveringsmetoder som organisation. Även föreliggande utredning får ses som ett led i denna process.

Rengöring, konservering, imålning

Mellan 50 och 70 runstenar rengörs, konserveras och målas numera årligen, medan ytterligare omkring 100 besiktigas för bedömning av vårdbehov. Trots att runstenarna totalt sett aldrig varit så systematiskt vårdade som under senare år, är det ganska många stenar som av olika skäl inte fått tillsyn sedan flera decennier. Även när det gäller informationen om stenarna, i form av skyltning, finns motsvarande brister (Snaedal 2006 samt i manus).

Specialistkompetens är absolut nödvändig för att på ett bra och långsiktigt hållbart sätt utföra vård och dokumentation av runstenarna. Det gäller både runologisk ämnesexpertis och expertkunskap inom stenkonsivering. Inte minst viktigt för resultatet är samarbetet mellan olika specialister, särskilt i samband med att inskrifter på runstenar ska målas i. Det praktiska vårdarbetet sker sedan 1990-talet med hjälp av externt upphandlade konsulttjänster av stenkonservatorer. Den som främst anlitas är stenkonservatorn Paterik Stocklassa, vilken tidigare (1989–1996) var säsongsanställd vid Riksantikvarieämbetet för motsvarande arbete, med placering vid Riksantikvarieämbetets dåvarande konserveringsateljéer, RIK/stenenheten. Själva konserveringsarbetet utfördes av enheten för stenkonsivering, på beställning av Runverket, vars primära uppgift var forskning och dokumentation med syfte att publicera materialet i *Sveriges runinskrifter*. Sedan 1996 har Paterik Stocklassa arbetat som konsult med den egna firman Stuck & Sten, Stocklassa AB, på uppdrag av Riksantikvarieämbetet. Tjänsterna upphandlas genom anbudsförfarande. Under en tid då det årliga anslaget för vård av runstenar disponerades av länen, gjordes beställningen av länsstyrelserna, men med Riksantikvarieämbetets runologer som kvalitetsbedömare av anbuderna (se även rapport av Stocklassa 2010).

En expert inom området stenkonsivering ingår också sedan 2009 i Riksantikvarieämbetets rungrupp (Runverket) inom Förvaltningsavdelningen. Detta ger en mycket stark sammantagen kompetens, tillsammans med antikvaretjänsten inom runologi och de två forskartjänsterna med runologisk inriktning respektive inriktning mot nya (arkeologiska) dokumentationsmetoder för runmonument.

Den praktiska runvård som utförs idag kan övergripande delas i två delar. En av dessa handlar om tolkning, dokumentation och imålning av ristningarna, medan den andra rör rengöring och konservering av själva stenen. Det förstnämnda arbetet kräver i första hand avancerad specialistkunskap inom runologins olika delar, runtolkning, runstenstilar m.m., medan den andra uppgiften, rengöring och konserveringen, kräver specialistkompetens inom stenkonsivering. Den samlade kompetens som finns inom Riksantikvarieämbetet är av största betydelse för att uppnå ett gott resultat vid planerade åtgärder på runstenarna, exempelvis inför en imålning.

Konservatorstjänsterna upphandlas vanligen för en viss period, oftast ett eller flera år. Periodvis har runvården i Sverige delats geografiskt i tre olika områden, för vilka anbud tagits in separat, men under de senaste åren ha en upphandling gjorts för landet som helhet. Arbetet med rengöring och konservering är mycket omväxlande, eftersom runstenarna varierar i såväl form, bergart, vittringsgrad som omgivande miljö. Jag avser här inte fördjupa mig i detaljer rörande detta betydelsefulla arbete, men klart är att verksamheten kräver särskild expertis med stor erfarenhet av arbete som stenkonservator. Av stor betydelse är också att arbetet sker i nära dialog med kunniga forskare inom det runologiska fältet.

Systemet med upphandling av runvård i konkurrens, ställer höga krav på den upphandlande parten att rätt kunna bedöma kvalitet i förhållande till pris. Detta är inte unikt för runvården, med problematiken med anbud och priskonkurrens blir extra komplicerad i branscher med specialiserad verksamhet och få aktörer. Runvården är en liten verksamhet men kräver stor specialistkunskap inom flera områden, vilket gör det svårt att föreställa sig ett stort utbud av uppdragstagare med den specialiserade inriktning som efterfrågas. Kvalitetsmedvetenhet och uppföljning är därför nyckelbegrepp, oavsett vilken instans som sköter upphandling och annan administration av runvården. Denna sammantagna kompetens finns idag väl tillgodosedd inom Riksantikvarieämbetets Förvaltningsavdelning, med experter inom såväl runologi, konservering, arkeologi och landskapsvård. Systemet med upphandling av tjänsterna har också fungerat väl, särskilt när kontrakt kunnat upprättas för hela verksamheten under en längre period. Det går då snabbt att reagera på uppkomna behov, och koncentrera arbetet till de mest angelägna uppgifterna. Detta sker då utan tid- och resurskrävande separata upphandlingar för varje enskilt ärende.

Systemet med s.k. runstensfaddrar

Ett tänkt hjälpsystem för rapportering av vårdbehov, samt viss vård och uppföljning, existerar i form av ideellt arbetande volontärer, s.k. runstensfaddrar, en verksamhet som inleddes i början av 1990-talet. Verksamheten har som parallellt mål att skapa en bred förankring kring runstenarna som kulturarv. Runstensfaddern kan vara en lokal förening, en skolklass eller en privatperson som bor eller är verksam i närheten av den aktuella stenen. Inte sällan är det hembygd-föreningar som tar på sig rollen.

Proceduren för att bli volontär med uppgift att övervaka och vårda en viss runsten, inleds med en intresseanmälan till Riksantikvarieämbetet. Finns ett lämpligt objekt och båda parter är överens om uppdraget, så upprättas ett avtal mellan Riksantikvarieämbetet och volontären/runstensfaddern. I detta anges bland annat att faddern ska besöka sin sten ett par gånger om året, tvätta den i ljummet vatten med en mjuk borste, röja sly och högt gräs runt stenen, samt årligen inkomma med en statusrapport om stenens kondition. Tanken är att genom tvätt och skötseln av runstenarna hjälpa till att förebygga vittringsskador, samt att synliggöra runstenarna i landskapet. Huruvida det är lämpligt eller ej att stenarna tvättas på detta sätt har under senare år varit omdiskuterat. Risken är att skador istället kan förvärras och enligt nya rekommendationer bör istället volontärerna inrikta sig på tillsyn men inte själva utföra rengöring.

Bild: Runsten Sö 137 Aspa bro, Södermanland.

Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

Intresset för att engagera sig som runstensfadder har periodvis varit mycket stort. I många landskap har varje sten sin egen fadder, men det finns också stenar som saknar någon som kan stå för tillsynen. Omkring 900 av de 1000 stenar som anses behöva en fadder, har en sådan i dagsläget. Uppdraget som runfadder är helt ideellt och inget arvode utgår.

Från Riksantikvarieämbetets sida finns en ambition att en till två gånger per år skicka ut informationsbladet *Futharken* till alla runstensfaddrar, något som under senare år inte hunnits med att genomföras systematiskt. Samtidigt som systemet med ideella volontärer som runstensfaddrar skapar stort intresse och bred förankring, utgör administration och upprätthållande av kontakterna en omfattande uppgift. Denna sköts för närvarande av en enda antikvarie, vid sidan om andra uppgifter, vilket sammantaget är ett alltför omfattande och krävande arbete för en enda person.

Rådgivning och kontakt med allmänhet och runforskare

Betydelsen för den regionala kulturmiljövården av att ha tillgång till Riksantikvarieämbetets expertkunnande kring runor och runstenar kan knappast överskattas. Det gäller särskilt för länsstyrelserna i de län som har ett stort bestånd av runstenar. Som framgått ovan sköts i nuläget vården av runstenarna centralt från Riksantikvarieämbetet, via den del av 7:2 anslaget som avsätts till vård. Arbetet sker samtidigt i nära samverkan med personalen på länsstyrelsernas kulturmiljöenheter, inte minst när det gäller frågor om prioritering av vårdbehov. En god vård av runstenar och runstensmiljöer fordrar ett konkret och nära samarbete mellan runologer, arkeologer, landskapsvårdare och stenkonservatorer.

Det finns således en stor efterfrågan på information om runor och runforskning, förutom från den regionala kulturmiljövården också från enskilda personer och föreningar. Många frågor och önskemål om råd inkommer till Riksantikvarieämbetet. Att på ett bra sätt behandla dessa och leverera genomtänkta svar, är i sig en tidskrävande men ytterst viktig uppgift. Därigenom förmedlas en korrekt och forskningsgrundad bild av kunskapsläget, en förutsättning för att öka förståelsen för betydelsen av runorna som kulturarv och därmed i förlängningen ett positivt bruk av detta arv.

Varje vecka vänder sig således flera personer till Riksantikvarieämbetet med frågor rörande runor, det fornnordiska språket, vikingatidens kultur och vården av runstenar och andra fornlämningar etc. Studerande tar kontakt för att få vägledning och runforskare och andra intresserade från hela världen vill diskutera frågor om de svenska runinskrifterna, deras dokumentation, historia, nuvarande plats, status etc. Många utländska intresserade uttrycker förvåning och irritation över att det inte finns någon vägvisare till Sveriges runinskrifter på engelska, medan andra tycker att texterna i Sveriges runinskrifter är både svåråtkomliga och svårbegripliga. Ett internationellt tillgängliggörande av forskningsresultat och forskningsinformation är därför mycket efterfrågat, och en service som skulle skapa stor goodwill. Det visar att de digitala system för informationsökande kring runinskrifterna som nu utvecklas inom Riksantikvarieämbetet (se ovan), kan få stor betydelse också i detta avseende.

Runologi och runvård i framtiden

Runverkets roll inom Riksantikvarieämbetet är kopplad till de övriga s.k. Forskningsföretagen (en benämning som förekommit sedan mitten av 1990-talet) som funnits i myndighetens regi. Två av dessa, *Det Medeltida Sverige* (DMS) och *Sveriges kyrkor*, står för närvarande (2011) i beredskap att etableras i nya forskningsmiljöer, med nya huvudmän. Samtidigt pågår en diskussion inom Riksantikvarieämbetet om vikten av att satsa på strategiska forskningsmiljöer, något som även uttrycks i det nya FoU programmet för myndighetens sektorsforskningsmedel (för åren 2012–2016). En del av den forskning som traditionellt bedrivits inom Riksantikvarieämbetet kan inordnas i akademiska miljöer (t.ex. *Sveriges kyrkor*) eller ges optimala forskningsmiljöer i annan regi (t.ex. DMS som överförs till Riksarkivet). Det finns samtidigt forskning som är av sådan art att Riksantikvarieämbetet behöver integrera den i sin verksamhet, för att kunna upprätthålla en tillräcklig kompetens inom områden som är av central betydelse för myndigheten. Det handlar då om forsknings- och utvecklingsområden utan tydlig hemvist i akademiska eller andra miljöer, vilka representerar väsentliga kunskapsfält som skulle gå förlorade om de inte upprätthölls av Riksantikvarieämbetet. Vissa forsknings- och utvecklingsområden är också till sin karaktär sådana, att myndighetens samlade kompetens utgör en naturlig och nödvändig bas för att arbetet inom dessa ska kunna bedrivas med framgång. Såväl spetskompetens som den lämpligaste forskningsmiljön finns då bäst representerad inom Riksantikvarieämbetet. Runologi och vård av runstenar är av olika skäl ett sådant område.

Förstärkning och förändring

Det är enligt utredarens bedömning viktigt att Riksantikvarieämbetet fortsätter att axla ett övergripande ansvar för runologin och vården av runstenarna. Anledningen ligger inte främst i den historiska kontinuiteten från 1600-talet fram till idag, även om den aspekten utgör ett betydelsefullt kulturarv i sig. Störst betydelse har det faktum att Riksantikvarieämbetet utgör en naturlig nationell plattform för en samlad expertis av det slag som behövs, samtidigt som myndighetens expertroll är mycket efterfrågad. När det gäller den nödvändiga kompetensen kring runorna som kulturarv, finns ingen annan myndighet eller institution som täcker in helheten eller har förutsättningar och uppdrag att kunna göra det. Inte heller finns någon enskild akademisk disciplin med nödvändig bredd. Runforskningen innefattar ett antal olika akademiska discipliner, exempelvis språkhistoria, litteraturhistoria, konstvetenskap, arkeologi, semiotik etc., men utgör inte endast summan av dessa ämnen. Det handlar om en verksamhet som till sin karaktär är på en gång multidisciplinär och djupt integrerad i frågorna kring det fysiska kulturarvet och kulturmiljövården, dvs. Riksantikvarieämbetets kärnområde. Förutom sitt grundläggande värde som kulturarv är runorna och den historiska kontext de förknippas med, vikingatiden, viktiga varumärken för Sverige. Rätt använda har de stor potential att skapa internationell goodwill av betydelse. Såväl vården av runstenar och andra runfynd som högklassig forskning inom runologins olika fält, är avgörande för att på ett klokt sätt kunna tillvarata betydelsen av detta kulturarv.

Utredarens uppfattning är att runverksamheten och forskningsmiljön kring denna bör stärkas inom Riksantikvarieämbetet, samtidigt som de utvecklas i samklang med behov och förväntningar från omvärlden. Den enskilt viktigaste uppgiften är expertfunktionen, i vilken ingår att utveckla kontakter och stödfunktioner mot de regionala aktörerna inom kulturmiljövården, mot forskarvärlden och mot allmänheten. Expertrollen är efterfrågad, och förväntningarna kring denna är stora.

För närvarande finns endast en tillsvidare antikvaretjänst som runolog inom Riksantikvarieämbetet, vars nuvarande innehavare dessutom avgår med pension inom en femårsperiod, samt en tillsvidaretjänst som stenkonservator med expertområdet runstenar som funnits sedan 2009. Den senare är av stor betydelse för frågorna kring runstensvård, preventiv och aktiv konservering, förvaltningsplaner och dokumentation. Därutöver finns visst utrymme för arbete som handläggare inom de två tidsbegränsade postdoktorala forskartjänsterna med inriktning mot runologi och runstensforskning, vilka finansieras i samverkan mellan Riksbankens jubileumsfond, Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet (se vidare nedan). Erfarenheterna

från senare års verksamhet visar att denna bemanning är otillräcklig för de uppgifter som ingår i en ansvarsroll för runorna och runstenarna som kulturarv. Det finns också en sårbarhet i att runverksamhetens kontinuitet bygger på alltför få medarbetares kompetens och närvaro. Utredarens förslag är därför att två tillsvidare-tjänster som antikvarie med inriktning mot runologi och runstensforskning tillförs Riksantikvarieämbetet, förutom de nuvarande tillsvidaretjänsterna som runolog respektive stenkonservator.

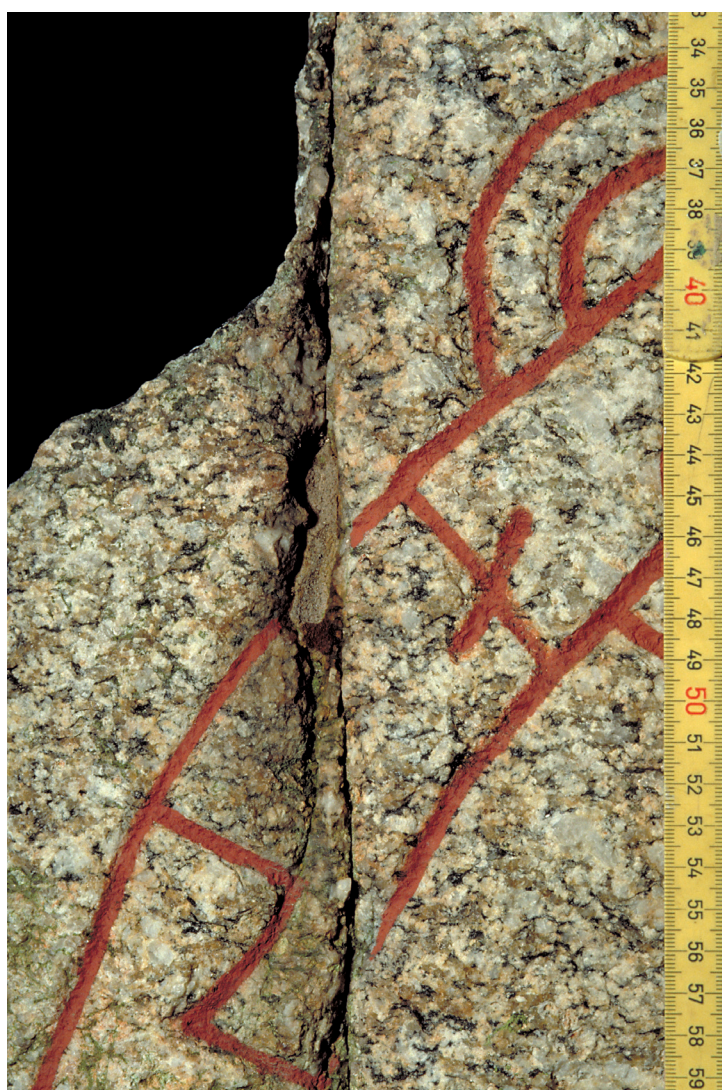

Bild: Runsten U455 Näsby Odensala, Uppland.
Foto: Bengt A Lundberg, Riksantikvarieämbetet.

Volontärverksamheten och vården av runstenar

Dagens organisation av runvården, där det exekutiva arbetet administreras centralt av Riksantikvarieämbetet för samtliga regioner, är dels underbemannad med hänsyn till uppgiften, dels inte i överensstämmelse med den övriga fornvård som bedrivs av länen. Systemet bör därför förändras. Det är rimligt att länsstyrelserna tar över den direkta administrationen av runvården, liksom administrationen av volontärerna – runstensfaddrarna. Genom en sådan förändring minskar avståndet mellan myndighet och engagerade medborgare och föreningar som ställer upp som volontärer. Riksantikvarieämbetets experter bör även fortsättningsvis ha en god kontakt med volontärverksamheten, något som kan förbättras genom att fokusera på en rådgivande och stödjande funktion. Riksantikvarieämbetet kan erbjuda specialistkompetens inom runologi och runstensvård, en samlad resurs av kunskap och erfarenheter. Uppgiften att stödja de regionala aktörerna blir ännu viktigare om ansvaret för den exekutiva vården överförs till länsstyrelserna.

Utredarens förslag är att Riksantikvarieämbetet utvecklar och renodlar sin stödjande och samordnande roll, medan den primära kontakten med volontärer och lokala intressenter sköts av regionala aktörer. En rimlig förändring är att verksamheten istället administreras av länsstyrelserna. Avståndet till runstensfaddrarna och objekten skulle på så sätt minska, liksom antalet enskilda kontakter för Riksantikvarieämbetets experter. Det finns goda förutsättningar för att detta kan bli en effektiv arbetsmodell, genom en ändamålsenlig samverkan mellan länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet. Utredaren bedömer att en sådan förändring sammantaget innebär en förbättring, som på ett mera effektivt sätt använder befintliga resurser och kompetens. En samverkan på regional nivå mellan länsstyrelse och regionalt museum är en möjlig vidareutveckling, i syfte att skapa en så god och mångsidig kontakt som möjligt med volontärer som engagerar sig i tillsynen av runstenarna.

Länsmuseerna har en stor erfarenhet av publikt arbete, i kombination med regional och lokal kännedom och förankring. Volontärsystemet är av stor betydelse, inte minst för att förstärka medborgarförankringen kring runstenarna som kulturarv. Riksantikvarieämbetet har i uppdrag att främja och stödja sådan verksamhet. Genom en organisatorisk förändring av det slag som skisseras här, skulle volontärsystemet kunna få en ökad betydelse för tillsynen av runstenarna.

Det är av stor vikt att medel för vård av runstenar fördelas på ett sådant sätt att de viktigaste vårdbehoven tillgodoses, sett ur såväl nationellt som regionalt perspektiv. Det är därför en fördel om Riksantikvarieämbetet även fortsättningsvis gör prio-

riteringar och fattar beslut om fördelningen av den del av 7:2 anslaget som används till runvård, men med utgångspunkt från länens anmälda vårdbehov. Den regionala prioriteringen bör vara primärt vägledande, men det är samtidigt av vikt att en nationell överblick behålls för att upprätthålla jämförbara kvalitetskriterier för vården. Genom att hålla anslaget för runvård samlat kan resurserna styras till de objekt som bäst behöver vård, medan överdrivet tvättande och målning undviks, något som anses kunna skada stenens yta. Utgångspunkten för fördelningen av resurser bör vara vårdplaner som upprättas av länen, där aktuella vårdbehov anges enligt ett löpande schema. För detta arbete blir runstensfaddrarnas årliga rapporter en mycket god utgångspunkt för länsstyrelserna. Volontärsystemet kan på så sätt fungera som ett effektivt redskap för att ge en första överblick över vårdbehovet, med medverkan av ett stort antal engagerade medborgare. Det merarbete som administrationen av volontärverksamheten ger för länsstyrelserna, kan kompenseras genom den hjälp volontärerna bidrar med, i form av tillsyn och årliga rapporter om runstenarnas tillstånd och eventuella vårdbehov.

Det bör framhållas att upprätthållandet av volontärverksamheten för ett enskilt län inte bedöms vara något särskilt resurskrävande uppgift. I allt väsentligt har volontärverksamheten för hela landet fram till nu skötts som en mindre del av en enskild handläggares tjänst inom Riksantikvarieämbetet. Det mervärde som skapas i form av förbättrad tillsyn och underlag för skötselplaner, kan väl uppväga en viss regional investering av resurser. Därtill kommer en ökad medborgardialog och delaktighet i skyddet och vården av runstenarna från allmänhetens sida.

Systemet med konsulttjänster av stenkonservatorer för utförandet av runvården bör behållas, men med länsstyrelserna som beställare. Riksantikvarieämbetets expertis är även fortsättningsvis avgörande för avancerade bedömningar av vårdbehov, samt för tolkningar inför dokumentation och imålning av runstenar. Det vore onödigt resurskrävande att bygga upp en sådan expertis separat i varje region. Expertfunktioner av detta slag är mera kostnadseffektivt och ändamålsenligt att samla nationellt. Resurserna utnyttjas på så vis rationellt och de förhållandevis få centrala experterna kan lättare ges möjligheter att upprätthålla nödvändig spetskompetens. En nära dialog mellan Riksantikvarieämbetet och de regionala handläggarna/upphandlarna av vårdtjänster är därför av avgörande betydelse.

Förhållandet mellan kompetensbehov och forskning

Gedigen kunskap och insikt om det rådande forskningsläget är av största vikt för rollen som rådgivande och stödjande specialister. Utan denna kompetens blir inte expertrollen trovärdig. För att upprätthålla nödvändig kompetens inom så sammansatta kunskapsfält som runologi och runstensforskning, krävs att specialisterna inom Riksantikvarieämbetet själva är aktiva forskare, åtminstone i någon grad. En forskningsdel måste därför integreras i tjänsterna, inte i första hand därför att myndigheten bör utföra forskning på området, men som en helt nödvändig kompetensutveckling för att upprätthålla efterfrågad kunskapsnivå. Utan en sådan forskningsanknytning kan inte någon spetskompetens bibehållas över tid. Den tvärvetenskapliga forskning kring runor och runstenar som Riksantikvarieämbetets olika specialister bedriver, är inte heller möjlig att överföra på akademiska miljöer. Forskning inom något av de akademiska ämnen som berörs, kan naturligtvis utföras även på universitet och högskola, men så är inte fallet med de delar som har direkt koppling till kulturmiljövård, dokumentation och förmedling. Riksantikvarieämbetet är därför den lämpliga huvudmannen för en sammansatt verksamhet kring runologi och runstensvård, integrerad med rollen som rådgivare och stöd åt den regionala kulturmiljövården och allmänheten.

Noggrann dokumentation av runstenarna ute i landskapet är i sig ett mycket viktigt fält. Genom vård och restaurering kan vittring fördröjas, men aldrig helt förhindras. De nya metoder för digital dokumentation genom skanning av runstenar som nu utvecklas inom ramen för Riksantikvarieämbetets forskartjänster, är därför av mycket stor betydelse. Genom sådant arbete kan en detaljerad och komplett dokumentation bevaras på ett uthålligt sätt och även tillgängliggöras genom nya kanaler.

De två postdoktorala forskare med olika inriktning på runor och runstenar som finns inom Riksantikvarieämbetet, har i skrivande stund snart tjänstgjort i två år. Innehavarna av tjänsterna står för en forskning som håller mycket hög internationell klass. Tjänsterna utgör dessutom ett mycket värdefullt (och idag helt nödvändigt) komplement till Riksantikvarieämbetets antikvarietjänst inom runologi, eftersom de tillförsäkrar en aktiv forskarmiljö. Forskartjänsterna utgör s.k. ABM-tjänster (Arkiv, Museologi och Bibliotek), där en myndighet anställer postdoktorala forskare, med stöd av Vitterhetsakademien och Riksbankens jubileumsfond. Tre fjärdedelar av tjänsternas innehåll utgörs av forskning, medan den återstående fjärdedelen består

av uppgifter som handläggare. En fortsättning med nya innehavare av postdoktorala tjänster vore mycket angeläget även i framtiden. En dialog med de externa finansiärerna kring sådana möjligheter bör därför inledas så snart som möjligt. Utredaren har vid samtal med företrädare för Vitterhetsakademien fått positiva signaler om viljan att diskutera detta.

Bild: Runsten Sö 184 Årby, Mariefred. Stenen 3D-skannas av Riksantikvarieämbetet i maj 2011.

Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

Forskning som är av betydelse för runverksamheten utförs även utanför Riksantikvarieämbetet, något som inte alls motsäger behovet av en stark intern forskarkompetens. Olika kompetenser och forskningsinriktningar kompletterar och berikar varandra. Ett exempel på extern forskning, med medel från Riksantikvarieämbetets FoU-anslag, är det treåriga forskningsprojektet *RenSten* (2010–2012), vilket utförs vid Institutionen för Cell- och Molekylärbiologi vid Göteborgs universitet. Projektet behandlar problematik kring biologisk tillväxt på kulturhistorisk sten, vad sådan får för effekt och hur rengörande och förebyggande åtgärder kan utföras på bästa sätt. Projektet har en direkt tillämpbarhet på runvården. Dialogen med rungruppen inom Riksantikvarieämbetets Förvaltningsavdelning är i detta perspektiv av mycket stor betydelse.

Som framgått ovan, är förekomsten av en aktiv forskarmiljö vid Riksantikvarieämbetet avgörande för rollen som efterfrågad expertinstans. För att långsiktigt upprätthålla spetskompetens, behövs en miljö med flera tillsvidareanställda specialister som åtminstone till en del är aktiva forskare och har kontakt med andra forskande institutioner, såväl nationellt som internationellt. Om externt finansierade forskare dessutom kan placeras vid Riksantikvarieämbetet även fortsättningsvis, är det möjligt att med relativt begränsade resurser upprätta en stark forskningsmiljö med mycket hög vetenskaplig kompetens.

Som nämnts ovan, är det mycket viktigt att innehavarna av antikvartjänster med inriktning mot runologi och runstensforskning har utrymme för en tillräckligt stor del egen forskning inom tjänsten, för att upprätthålla kompetens av hög klass inom sina respektive specialiteter. Förslagsvis handlar det om minst 25 procent forskning, vilket möjliggör att forskarkompetens bibehålls och uppdateras, samtidigt som forskning av särskild vikt för Riksantikvarieämbetets roll kan beställas inom denna del av tjänsterna. Sammantaget skulle den runologiska miljön inom Riksantikvarieämbetet i ett femårsperspektiv enligt denna modell totalt bestå av tre antikvartjänster, med viss forskningsuppgift enligt ovan, dessutom gärna nya externfinansierade forskartjänster, vilka vid sidan om sin forskningsuppgift även förstärker myndighetens expertroll. Därtill bör även framgent finnas en speciell stenkonservator med inriktning mot runstensvård. Med utgångspunkt från de tidsbegränsade forskartjänsterna, kan framtida rekrytering av antikvarier inom området säkerställas. Det kan samtidigt förutsättas att de akademiker som kommer ifråga för postdoktorala forskartjänster, efter en avslutade femårsperiod har goda framtida arbetsmöjligheter också inom akademien eller andra forskande institutioner.

För att möjliggöra en aktiv forskarmiljö samt skapa förankring och trovärdighet inom forskarvärlden, är det viktigt att antikvaretjänsterna inom runologi och runstensforskningen innehas av disputerade och välmeriterad forskare. Av betydelse är såväl fördjupad kunskap som ett brett kontaktnät, därtill god kunskap om kommunikation och förmedling. Det finns ingen automatisk motsättning mellan spetskompetens som forskare och god förmåga till forskningsinformation. Förmedling i en begriplig form, står sällan i motsatsförhållande till god humanistisk forskning, vilken i sig bygger på en bred kunskapsbas. Välmeriterade experter, trygga i sin roll, är påfallande ofta goda förmedlare av forskningsresultat. Enligt utredarens uppfattning är det av stor vikt att de som innehar tjänster av denna typ, har stark förankring i forskarsamhället. De får en nyckelroll för den runologiska forskningen och för runstensforskningen, såväl nationellt som internationellt. Inte minst i ett internationellt perspektiv är akademiska meriter och forskningserfarenhet grundläggande förutsättningar för trovärdighet.

Bild: Runsten Sö 214 Årby, Mariefred. Runforskare Laila Kitzler Åhfeldt från Riksantikvarieämbetet granskar ristningen i maj 2011.

Foto: Helen Simonsson, Riksantikvarieämbetet.

Tillgängliggörandet av nyfynd av runinskrifter

Varje år hittas mellan tre och tio nya runinskrifter av olika slag i Sverige, ofta i samband med arkeologisk undersökningar. Dessa nyupptäckter publicerades mellan 1966 och 1993 i tidskriften *Fornvännen* under rubriken *Runfynd*. Därefter har de årligen publicerats i serien *Nytt om Runer* som utges av Runearkivet i Oslo, i vilken dels presenteras nya runfynd från hela Skandinavien, England och Irland, dels en aktuell runbibliografi. Publiceringen är kortfattad och inte särskilt tillgänglig för den allmänt intresserade, även om *Nytt om Runer* numera finns tillgängligt via Internet. För närvarande saknas ett nationellt forum för att systematiskt presentera svenska nyfynd.

För såväl forskare, aktörer inom kulturmiljövård som allmänt intresserade är det viktigt att rapporter om nya fynd blir tillgängliga så snart som möjligt. Möjligheter att på ett nytt och tillgängligt sätt tillgodose detta behov öppnas i en nära framtid, genom att kompletteringar regelbundet uppdateras i den digitala rundatabas som utvecklas av Riksantikvarieämbetet. Detta arbete sker med utgångspunkt från digitaliseringen av bokverket *Sveriges runinskrifter*, genomförd inom ett särskilt projekt (se ovan), något som möjliggör en regelbunden uppdatering med nyfynd, omtolkningar samt övriga nya forskningsresultat. Ett återupptagande av publiceringen i *Fornvännen* eller annan tryckt form vore också en möjlighet, vilket ytterligare kunde lyfta fram och uppmärksamma enskilda fynd. I dagens strida digitaliserade informationsflöde, är redigerad och tryckt form fortfarande en viktig parallell kanal för ny information som behöver synliggöras extra väl. Som standardförfarande är dock en uppdatering av de digitala databaserna kostnadseffektiv och enkel att administrera. En tilltalande lösning kunde också vara ett särskilt digitalt nyhetsblad, utgivet av Riksantikvarieämbetet med utgångspunkt i den information som databasen uppdateras med. Detta vore ett enkelt och effektivt sätt att synlig- och tillgängliggöra nyfynden av runor.

Det är en angelägen uppgift att förenkla för alla intresserade att hitta aktuell information om landets runinskrifter. Riksantikvarieämbetet har här en tydlig och viktig roll, dels genom att utveckla och tillhandahålla nödvändiga söksystem och databaser med uppgifter om runstenar och övriga inskrifter, dels genom möjligheten för forskare och allmänhet att ställa frågor till experter på området.

Det arbete som pågår inom Riksantikvarieämbetets Informationsavdelning med en digitalisering av *Sveriges runinskrifter*, innebär en helt ny och förbättrad situation när det gäller tillgängliggörandet av data kring runinskrifter och runstenar. De dynamiska effekterna för såväl forskning som tillgängliggörande kan förutspås bli

mycket stora. Det är därför viktigt att det finns en tydlig instans dit intresserade kan vända sig för att få snabba och tillförlitliga svar på olika frågor. Ett digitalt tillgängliggörande av innehållet i bokverket *Sveriges runinskrifter* och tillkommande information löser inte i sig den saken. Snarare kan man förvänta sig att antalet frågor och önskemål om rådgivning kommer att växa i takt med tillgängliggörandet av olika typer av fornminnes- och kulturarvsinformation. Detta är en mycket positiv utveckling, med ett ökat aktivt bruk av kulturarvet, något som Riksantikvarieämbetet bör bejaka och ha en generell beredskap för. Runor och runstenar är definitivt en del av kulturarvet där en sådan utveckling kan förväntas. En rimlig förstärkning av verksamheten enligt utredarens förslag vore också i detta hänseende en god och uthållig lösning.

Sammanfattning

Utredarens förslag är att Riksantikvarieämbetet får en förstärkt stödjande och rådgivande roll inom området runor och runstenar, samtidigt som den exekutiva delen av runvården istället organiseras regionalt. Genom en sådan förändring uppnås en mer ändamålsenlig rollfördelning, samtidigt som resurserna utnyttjas optimalt. Förslaget innebär också att systemet med volontärer som en del i tillsynsarbetet kring runstenarna i framtiden administreras regionalt av länsstyrelserna, istället för centralt för hela landet av Riksantikvarieämbetet. Volontärerna får en viktig men delvis förändrad roll, för tillsyn och som rapportörer av vårdbehov. På så sätt minskar avståndet mellan myndighet och engagerade personer och föreningar. Medel för vården av runstenarna, dvs. aktiv och preventiv konservering, dokumentation, röjning av växtlighet, skyltning m.m. ur 7:2-anslaget föreslås även fortsättningsvis fördelas av Riksantikvarieämbetet till länen, efter prioriteringar som gjorts med utgångspunkt från länsstyrelsernas vårdbehov.

Utredarens slutsats är att en hög kompetens inom runologi och runstenar inom Riksantikvarieämbetet är mycket angelägen att upprätthålla. Riksantikvarieämbetets rådgivande och stödjande roll inom området är efterfrågad, såväl av den regionala kulturmiljövården som av forskare nationellt och internationellt, liksom av allmänheten. Välgrundad kunskapsuppbyggnad är också en mycket angelägen uppgift, för att motverka historielöshet och aningslöshet i förhållande till populistiskt utnyttjande av kulturarvet. En stark kompetens inom Riksantikvarieämbetet, utgör en nationell resurs och kvalitetsgarant för förvaltning och vård av runorna som kulturarv. Den nuvarande situationen är sårbar. En utökning med två

tillsvidaretjänster som antikvarie med inriktning på runologi och runstensforskning, utöver den antikvarie och stenkonservator som idag finns tillsvidare inom Förvaltningsavdelningens rungrupp (Runverket), skulle tillförsäkra kontinuitet och kompetensöverföring. Tillgängliggörandet av nya runfynd, liksom andra uppdateringar av kunskapsläget är en angelägen del av detta.

En förutsättning för en expertfunktion med verklig spetskompetens är närheten till en aktiv forskarmiljö. De tidsbegränsade postdoktorala tjänster som finns inom myndigheten är i nuläget avgörande för att upprätthålla en sådan miljö. Även efter en utökning av tillsvidaretjänster inom runområdet, vore närvaron av externfinansierade forskartjänster av fortsatt stor betydelse. Riksantikvarieämbetet bör därför verka för ytterligare sådana tjänster, i en aktiv dialog med de externa finansierarna. Sådana forskartjänster utgör också en rekryteringsbas för framtida personalbehov av experter inom Riksantikvarieämbetet, regional kulturmiljövård och andra organisationer.

Förutom efterfrågan på expertstöd från Riksantikvarieämbetet hos den regionala kulturmiljövården, finns även andra starka skäl till att Riksantikvarieämbetet bör behålla en ansvarsroll inom runverksamheten. Inget enskilt akademiskt ämne behandlar hela det fält som omfattas, och har inte heller i uppgift att göra detta. Runverksamheten har visserligen beröring med ett antal olika akademiska discipliner, men faller också i hög grad utanför dessa och istället inom ramen för vård och förvaltning av kulturarvet och kulturmiljön. Det gör att frågan placerar sig inom Riksantikvarieämbetets verkliga kärnområde. Projektet kring digitalisering och tillgängliggörande av bokverket *Sveriges runinskrifter* via Riksantikvarieämbetets digitala plattform för kulturarvdata och information kring kulturarvet, *Kringla*, är också en viktig förstärkning och förnyelse av runverksamheten, vilken redan påbörjats. Sådan information och sådana söksystem har stor efterfrågan från såväl forskare, kulturmiljövård som allmänhet.

Det finns i nuläget ingen annan instans än Riksantikvarieämbetet, akademisk eller annan, som har en motsvarande roll inom runologi, runstensforskning och runstensvård. Under snart 400 år har Riksantikvarieämbetet haft en avgörande ansvarsroll för det kulturarv som runstenarna och runinskrifterna utgör. Det ger ett fascinerande perspektiv, och omfattar en tidsrymd som för oss halvvägs tillbaka till den tid då flertalet runstenar restes. Den långa traditionen av dokumentation och vård samt kulturhistorisk och språkvetenskaplig forskning kring runorna, är dessutom ett betydelsefullt kulturarv i sig att vårda, dessutom ett högst levande sådant!

Litteraturreferenser

- Green, D. H. 1998. *Language and history in the early Germanic world*. Cambridge.
- Gödel, V. 1930. Riksantikvarieämbetetl. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. 41:1. Stockholm.
- Jansson, S.B.F. 1987. *Runes in Sweden*. Värnamo.
- Kaliff, A. & Sundqvist, O. 2004. Oden och Mithraskulten. Religiös ackulturation under romersk järnålder och folkvandringstid. Occasional Papers in Archaeology 35. Uppsala.
- Krause, W. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark 1*. Text. Mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. 3. Folge 65. Göttingen.
- Utan förf. 2005. *Riksantikvarieämbetet 375 år*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Scardigli, P. 2002. 66. Contact with non-Germanic languages I: Relations to the West. *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Red. O. Bandler et al. Berlin/New York.
- v. Schnurbein, S., 1997. Die Organisation des Römischen Heeres und die Struktur des Limes in Germanien. *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1 – 1300. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 2 – 4 May 1996*. Red. Nørgård Jørgensen, A. & Clausen, B. L. Publications from The National Museum Studies in Archaeology & History Vol. 2. Copenhagen.
- Snaedal, T. 2005. *PM om Riksantikvarieämbetets runverksamhet*. Internt PM.
- Snaedal, T. 2006. *Riksantikvarieämbetets runverksamhet*. Internt PM.
- Snaedal, T. *De svenska runstenarnas vård och värde under 400 år*. Manuskript (2008).
- Stocklassa, P. 2010. *Beskrivning av runvården ur mitt perspektiv 1989–2010*. Otryckt rapport på beställning av Riksantikvarieämbetet, av Paterik Stocklassa, stenkonservator vid Stuck&Sten, Stocklassa AB.
- Stoklund, M. 2003. The first runes – the literary language of the Germani. *The spoils of Victory – The North in the Shadow of the Roman Empire*. Eds. Jørgensen, L., Storgaard, B. & Gebauer Thomsen, L. National Museum. Copenhagen
- Svärdström, E. 1971.. Riksantikvarieämbetete, Småskrifter och särtryck nr *Runorna och runverket. Föredrag vid Fornminnesavdelningens informationssammankomst 23.4.1971*. 18. Stockholm.
- Wessén, E. 1969. *Från Rök till Forsa*, Lund.
- Williams, H. 1997. The Romans and the Runes – uses of writing in Germania. *Runor och ABC. Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1995*. Red. S. Nyström. Runica et Mediævalia. Stockholm.
- Åhlén, M. 1994. Runinskrifter i Hälsingland. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 27.

Utgivna delar av Sveriges Runinskrifter

- Band 1: "*Ölands runinskrifter*", Stockholm 1900–1906
- Band 2: "*Östergötlands runinskrifter*", Stockholm 1911–1918
- Band 3: "*Södermanlands runinskrifter*", Stockholm 1924–1936
- Band 4: "*Smålands runinskrifter*", Stockholm 1935–1961
- Band 5: "*Västergötlands runinskrifter*", Stockholm 1940–1970
- Band 6: "*Upplands runinskrifter del 1*", Stockholm 1940–1943
- Band 7: "*Upplands runinskrifter del 2*", Stockholm 1943–1946
- Band 8: "*Upplands runinskrifter del 3*", Stockholm 1949–1951
- Band 9: "*Upplands runinskrifter del 4*", Stockholm 1953–1958
- Band 11: "*Gotlands runinskrifter del 1*", Stockholm 1962
- Band 12: "*Gotlands runinskrifter del 2*", Stockholm 1978
- Band 13: "*Västmanlands runinskrifter*", Stockholm 1964
- Band 14.1: "*Närkes runinskrifter*", Stockholm 1975
- Band 14.2: "*Värmlands runinskrifter*", Stockholm 1978
- Band 15.1: "*Gästriklands runinskrifter*", Stockholm 1981

Redaktörer för verket har bl.a. varit Erik Brate, Elias Wessén, Sven B. F. Jansson, Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström.

Muntlig information

Värdefulla synpunkter och information har lämnats till utredaren av ett antal personer, såväl medarbetare inom Riksantikvarieämbetet som externt verksamma, vid bl.a. länsstyrelser, universitet, museum och forskningsfinansiärer samt från fria forskare. Alla tolkningar och avvägningar i texten är dock utredarens egna, varför jag valt att inte referera muntlig information i texten.

